VELIKA GRBOVNA KNJIGA

Valvasor je več od samo Slave vojvodine Kranjske

Od leta 2014 imamo slovenski prevod enega najpomembnejših zgodovinskih del o tem ozemlju, Slave vojvodine Kranjske, ki jo je Janez Vajkard Valvasor pod izvirnim naslovom Die Ehre dess Hertzogthums Crain v nemščini izdal leta 1689. Izdajatelj prevoda, Zavod in založba dežele Kranjske, je monumentalno delo na 3532 straneh, s 24 prilogami in 528 bakrorezi dopolnil še z obširnim razlagalnim delom Studia Valvasoriana. Konec februarja prihodnje leto pa bo izdal še Veliko grbovno knjigo, Opus Insignium Armorumque oziroma Das Grosse Wappenbuch, v kateri je Valvasor zbral in popisal več kot 2000 grbov, s katerimi se je srečal pri svojem delu.

Gorazd Utenkar

Če je bila Studia Valvasoriana dopolnitev Slave, je Velika grbovna knjiga samostojno delo. V letih 1688 in 1689 sta jo pripravila Valvasor in Jernej Ramschissl. Seveda je tudi njen nastanek povezan s Slavo, saj je Valvasor 2041 grbov plemiških družin, mest, trgov in cerkvenih institucij vzhodnoalpskih dežel Kranjske, Štajerske in Koroške zbral med zbiranjem gradiva zanjo. O knjigi grbov smo se pogovarjali z njenim urednikom, zgodovinarjem iz mestne muzejske zbirke Črnomelj Janezom Weissom, ki je bil pomočnik pri prevodu Slave in urednik spremnih študij Studie Valvasoriane.

Vrhunsko delo

V nasprotju s Slavo, ki je tiskano delo, je Velika grbovna knjiga rokopis v enem samem izvodu. Po Valvasorjevem bankrotu zaradi velikih stroškov pri izdaji Slave in zato, ker se je bolj kot z upravljanjem svojega premoženja ukvarjal s polihistorskimi raziskavami – sicer ni obubožal, ampak je z dostojnim premoženjem pri 52 letih umrl v Krškem leta 1693 –, je unikatni rokopis pristal v lasti takratne škofije Zagreb in ga zdaj hranijo v Metropolitanski knjižnici nadškofije Zagreb na Hrvaškem.

Po Weissovih besedah so bili v Zagrebu takoj pripravljeni za sodelovanje. V Sloveniji so leta 1993 sicer že izdali faksimile Velike grbovne knjige, vendar se prihajajoča izdaja od tiste prve zelo razlikuje. Ne samo zaradi tega, ker je razumevanje Valvasorja, njegovih sodelavcev in plemstva nasploh v zadnjega četrt stoletja precej napredovalo, ampak bo tudi knjiga precej drugačna.

Ne prinaša samo faksimilov izvirnika in komentarjev, ampak vsebuje tudi slovensko prečrkovanje Valvasorjevega rokopisa. Izvirnik je namreč v pisani nemški gotici, ki je večini danes nerazumljiva že zaradi črkovanja, tudi če obvladajo nemščino. Velika grbovna knjiga pa bo razumljiva vsem, saj bo črkopis seveda tiskana latinica. V slovenščino so prevedli imena mest in trgov. V knjigi so grbi družin, ki so takrat živele na območju današnje Slovenije, pa tudi izumrlih, na primer Celjskih, in odseljenih, na primer Neuhausov.

Kakor se za tako pomembno delo spodobi, bo tudi izvedba knjige na 800 straneh vrhunska. Ob minimalni osvetlitvi, s katero so zavarovali izvirnik in omogočili čim bolj natančno reprodukcijo barvnih grbov, jo je fotograf Goran Vržina fotografiral v zagrebški nadškofijski knjižnici. Weiss navdušeno pravi, da je prav neverjetno, v kako dobrem stanju je po 330 letih, kako žive so še vedno barve. Potem so posneto z moderno tehnologijo primerno obdelali, natisnili jo bodo z vrhunsko barvno tiskarsko tehniko na visokokakovostnem papirju, jo ročno zvezali v pravo goveje usnje in okrasili z zlato obrezo.

Ker gre za zelo prestižen izdelek, z dragimi surovinami in uporabo zdaj skoraj že pozabljene tehnike ročnega knjigoveštva, je jasno, da Velika grbovna knjiga ne bo poceni. V prednaročilu ob tretjinskem popustu stane 444 evrov, polna cena bo 666 evrov. Ob vprašanju, komu je torej namenjena, saj povprečen kupec gotovo ni pripravljen odšteti toliko denarja, tudi če bi ga ravno imel, Weiss odgovarja, da so pri Slavi vojvodine Kranjske ugotovili, da obstaja trg celo za knjige, ki stanejo več tisoč evrov.

»Knjiga je za tiste, ki so pripravljeni za vrhunsko izdelan del dediščine dati primeren denar. Cena pa odraža dejstvo, da je nastala popolnoma brez državne pomoči,« je pojasnil. Verjetno so tovrstne knjige zanimive tudi za vlagatelje. Ker jo bodo najprej natisnili samo v 300 izvodih, njena cena v prihodnje gotovo ne bo nižja, ampak prej višja.

Čeprav po Weissovih besedah Opus Insignium Armorumque ni delo v kategoriji Slave kategorije Kranjske, je vsekakor zelo pomembna. Vsega gradiva, ki je v njej, danes ni več mogoče najti drugje, vsekakor pa je zanimiva tudi zato, ker gre za Valvasorjevo najbolj (dobesedno) barvito delo; v nasprotju z njo je Slava namreč črno-bela.

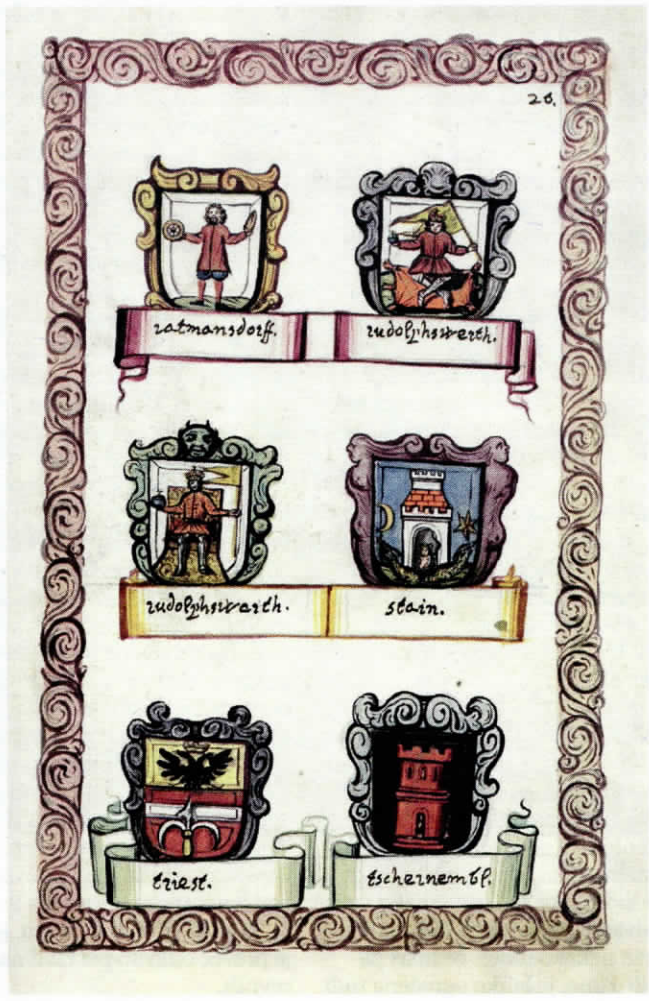
Kranjska do Senja in Bihaća

Kakor že rečeno, je Valvasor grbe zbral med pripravo gradiva za svoj magnum opus, Slavo vojvodine Kranjske. Šlo je za prerise grbov v gradovih, cerkvah, drugih institucijah, na obzidjih mest, z Ramschisslom sta zbirala listinsko gradivo. Valvasor pa je imel v svoji obširni knjižnici tudi takrat sodobno heraldično gradivo o vzhodnoalpskem in širšem nemškem prostoru ter druge vire. Na primer rokopis svojega kranjskega predhodnika in učitelja, očeta zgodovine na Kranjskem Janeza Ludvika Schönlebna, ki je pred smrtjo napisal knjigo Carniolia antiqua et nova o zgodovini Kranjske do leta 1000, zapustil pa je zapiske za drugi del, v katerem bi obravnaval zgodovino dežele po letu 1000 do poznega 17. stoletja. Po Weissovih besedah je bil Valvasor sicer precej kritičen do Schönlebnovega dela, saj v njem ni našel veliko o Kranjski, ampak o dosti širšem območju. Zato je v Slavi poskusil to popraviti.

Zgodovinar Janez Weiss, urednik prihajajoče knjige Opus Insignium Armorumque Janeza Vajkarda Valvasorja. FOTO JOŽE SUHADOLNIK

V Veliki grbovni knjigi sicer ni zbral samo grbov iz zgodovinskih slovenskih dežel Kranjske – dobre štiri desetine grbov v knjigi je iz nje –, Štajerske in Koroške; pri tem ni odveč pripomba, da gre za zgodovinski obseg drugih dveh, saj sta dve tretjini Štajerske in skoraj celotna Koroška zdaj v Avstriji. Zbral je tudi nekatere grbe s takrat širšega območja nemškega Svetega rimskega cesarstva, v katerega je spadalo celotno današnje ozemlje Slovenije, razen Prekmurja.

Med grbi so se tako znašli grbi nekaterih nemških svobodnih mest, volilnih knezov nemškega cesarstva in visokih cerkvenih dostojanstvenikov. Te je Valvasor večinoma povzel po starejših grbovnikih. Od cerkvenih ustanov je obdelal grbe ljubljanskih škofov, takrat najvišjih duhovnikov na tem območju, in nemškega viteškega reda. Ta je bil na Kranjskem vseskozi zelo močan in je imel velike posesti.

Ena od strani velike grbovne knjige (od zgoraj levo grbi Radovljice, prva in druga različica grba Novega mesta, grbi Kamnika, Trsta ter Črnomlja). FOTO ZAVOD DEŽELE KRANJSKE

> V plemenite vrste so v Valvasorjevem času začeli vstopati ljudje prej nižjih slojev, na slovenskem ozemlju tudi Slovenci.

Z današnjega vidika je zanimivo, da je Valvasor v knjigi omenjal tudi karlovške generale in da je med kranjska mesta uvrstil Senj in Bihać, torej mesti, ki sta zdaj globoko na Hrvaškem in v Bosni. Weiss meni, da je imel obe za tako rekoč ekstrateritorialni enoti dežele Kranjske. Zaradi Vojne krajine sta bili upravno in vojaško povezani z deželo, kar je razvidno tudi iz drugih zgodovinskih virov.

Slovensko plemstvo

Pogled na plemstvo se je po Weissovih besedah v zadnjih treh desetletjih v slovenskem zgodovinopisju precej spremenil. Če smo ga imeli v 19. stoletju za nacionalnega in v 20. stoletju za razrednega drugega ali celo sovražnika, danes dobiva bolj objektivno podobo. Postaja dokaz o vključenosti današnjega slovenskega prostora v bistveno širši prostor ter izrazite večetničnosti in večjezičnosti tega prostora v srednjem in novem veku.

Na prostoru slovenskih historičnih dežel fevdalni red srednjega veka ni samonikel, ampak so ga s seboj prinesli Franki oziroma Bavarci po zasedbi v 9. stoletju. Tu so naleteli na starejše politične in gospodarske oblike organiziranja prednikov današnjih Slovencev, med katerimi sta najbolj znani obred ustoličevanja karantanskih knezov, pozneje vojvod, in svobodnjaki kosezi. To je moral novi red nekako vključiti.

»Zame kot zgodovinarja je najbolj zanimivo vprašanje, katere od rodbin v Veliki grbovni knjigi bi lahko bile slovenskih korenin,« je povedal Weiss. V 8. in 9. stoletju je na območju poznejših dežel Kranjske, Štajerske in Koroške – dežel takrat še ni bilo – namreč obstajal

sloj bojevniške elite na konjih. Bili so večinoma slovanskega rodu in so bili nekakšno protoplemstvo.

V času bavarske oblasti v 9. in 10. stoletju se v virih pojavljajo posamezniki z bibličnimi imeni. Zanje Weiss pravi, da je jasno, da niso bili Germani, ker so ti imeli germanska imena. Bili so torej Slovani, ki so sprejeli krščanstvo in so zato dobili imena iz Biblije. Izrazit primer je Georgius, poročen s hčerko bavarskega grofa. Gre za primer iz samega vrha zgodnjesrednjeveškega plemstva, še več takšnih pa bi našli med nižjim plemstvom.

Gotovo so se za popolno vključitev v fevdalni sistem ti plemiči slovenskega rodu morali v določeni meri odreči kulturni in jezikovni pripadnosti, vendar vse le ni bilo tako črno-belo. Veliko sledi, osebnih imen in še posebno plemiških vzdevkov nakazuje nekakšno ohranitev zavesti slovenske etnične in še posebno jezikovne pripadnosti. Kronski dokaz pomembnosti slovenskega jezika je obred ustoličevanja karantanskih vojvod, ki je še stoletja, vse do poznega srednjega veka, do leta 1414, potekal v slovenskem jeziku.

Zelo pomenljiv je tudi eden od verzov iz pesnitve Frauendienst viteškega pesnika iz Štajerske Ulricha von Liechtensteina iz pomembne štajerske rodbine Liechtenstein, ki ga je oblečenega v boginjo Venero leta 1227 ob prihodu na Koroško pričakal tamkajšnji s češko kraljično poročeni vojvoda Bernard Spanheim s spremstvom in ga nagovoril v slovenščini z »Bug waz primi, gralva Venus«. Dokaz za to, da je koroški vojvoda dejansko govoril v slovenščini, je, da je razen njegovega pozdrava drugače celotno delo Frauendienst v nemščini. »Očitno se je Ulrichu zdelo pomembno poudariti, da je dežela Koroška, v kateri je bil, nekaj posebnega. Žal ni potoval čez Kranjsko in zato ne vemo, ali bi ga v slovenščini pozdravili tudi tam.«

Pri ustoličevanju karantanskih vojvod, ki je bilo polno nemškemu fevdalnemu redu tuje simbolike, sta imeli po Weissovih besedah pomembno vlogo oziroma posebne privilegije dve koroški rodbini, Portendorf in Gradneck. Prva je imela, dokler je vojvoda sedel na prestolu, pravico kuriti po deželi, druga pravico kositi travo po vsej Koroški. Če odštejemo precejšnjo nesmiselnost privilegijev, je pri njiju najbolj zanimivo, da česa takšnega niso poznali nikjer v Evropi. To pomeni, da sta bili rodbini ali njuno sorodstvo starega, karantanskega izvora. »V teh privilegijih smemo videti ostanek višjega karantanskega plemstva, ki je imelo nenavadne pravice že v času poganskega ustoličevanja v 7., 8. stoletju in jih je ohranilo vse do 15. stoletja.«

Poleg Habsburgov, ki so bili gotovo germanskega rodu, sta bili v poznem srednjem veku na območju današnje Slovenije izjemno pomembni še dve rodbini, goriški grofje in grofje oziroma pozneje knezi Celjski. O poreklu prvih, Majnhardincev, obstajajo različne razlage, drugi so najverjetneje potomci plemiškega rodu Askvinskih. Konec 14. in v 15. stoletju so Celjski pridobili tako veliko moč, da bi lahko spremenili meje slovenskih zgodovinskih pokrajin. Jasno je, da so bili (vsaj) dvojezični, poleg nemškega so gotovo govorili tudi slovenski jezik. Vendar so z umorom kneza Ulrika II. leta 1456 v Beogradu izumrli in Habsburgi od takrat niso več imeli notranjega izzivalca za oblast nad zdaj slovenskim ozemljem.

Nasploh je bilo plemstvo, naj je bilo germanskega ali slovanskega izvora, večinoma vsaj dvojezično. Tipičen primer je eden najbolj učinkovitih diplomatov habsburških cesarjev v 16. stoletju Žiga Herberstein; rodil se je v Vipavi. Eden najpomembnejših razlogov, da sta ga habsburška rimska cesarja Maksimilijan I. in Karel V. poslala kot odposlanca v Moskvo – kjer je napisal eno prvih evropskih del o Rusiji Rerum moscoviticarum commentarii (Moskovski zapiski) –, je bil, da je znal slovensko, se pravi slovanski jezik.

2041
grbov je v Veliki grbovni knjigi

800
strani šteje

444
evrov stane v prednaročilu, potem bo za polovico dražja

Somrak plemstva

Valvasor je živel v času, ko je plemstvo začelo izgubljati svojo tradicionalno vlogo nosilca gospodarske in vojaške moči. K temu so privedli tako razvoj na vojaškem področju, ko so plemiči kot oklepni vitezi na konjih zaradi večje učinkovitosti strelnega orožja izgubljali svoj pomen, kot politične spremembe. Vladarji, ki so do takrat vladali v sodelovanju s plemstvom, so se začeli obračati v absolutistične oblike vladavine.

Vendar upad pomena plemstva ne pomeni, da ga je bilo kaj manj. V plemenite vrste so začeli vstopati ljudje prej nižjih slojev, ki so obogateli v gospodarskih dejavnostih in niso več živeli od tradicionalne zemljiške posesti. Med njimi so bili na slovenskem ozemlju tudi Slovenci. Weiss omenja družino podložniških trgovcev z žitom Režen, ki se je po poplemenitenju preimenovala v Segalla, družine Florjančič, Knific, Kovačič, Mavrič, Vodopivec in Župančič.

Zanimivost, spet povezana s Hrvaško, je, da je imel Valvasor znameniti družini Zrinskih in Frankopanov vsaj toliko za kranjske kot hrvaške plemiče. Med kranjske je uvrstil tudi člane na slovensko ozemlje priseljenih hrvaških družin Blagaj, Lenković, Nikolić in več drugih.

Janez Vajkard Valvasor (1641–1693) bo z novo knjigo še bližji bolj petičnim slovenskim ljubiteljem knjig. FOTO DOKUMENTACIJA DELA

> V 8. in 9. stoletju je na območju poznejših dežel Kranjske, Štajerske in Koroške obstajal sloj bojevniške elite na konjih večinoma slovanskega rodu, bili so nekakšno protoplemstvo.

»Skratka, med plemstvom 13. in 14. stoletja na eni strani ter 17. stoletja na drugi je ogromna razlika. Čeprav so se nekatere stare družine, kot so bili Thurni, Ravbarji in Turjaški, obdržale, so številne izumrle ali se izselile. Pridružile pa so se jim nove,« je položaj plemstva v Valvasorjevem času opisal Weiss.

Med plemstvom je bila gotovo najbolj razširjen jezik nemščina, vendar so plemiči govorili tudi slovensko, kar potrjujejo drobci v virih in njihova podpora slovenski protestantski reformaciji. Dežela je bila večjezična, še posebno Ljubljana. Valvasor je pisal o tem, da se je v Ljubljani takrat največ govorilo v »windisch«, kar je bila sopomenka za slovenščino, potem nemško in italijansko oziroma furlansko.

Za prihodnost

Po Weissovih besedah v Založbi dežela Kranjska po izdaji Slave vojvodine Kranjske v slovenščini s Studio Valvasoriano in skorajšnjem izidu Velike grbovne knjige za zdaj nimajo novih načrtov o podobno velikih projektih. Vendar Valvasor ni edini avtor iz preteklosti, ki je vreden, da njegova dela najdejo pot med bralce in ljubitelje v 21. stoletju.

Koga bi torej Weiss sodobnim bralcem še želel predstaviti? »Gotovo delo Hieronima Megiserja Annales Carinthiae (Koroški anali, v katerih je ta nemški polihistor, ki je znal slovensko in je ob koncu 16. stoletja živel tudi na Koroškem, v dvanajstih knjigah opisal zgodovino te dežele in pomembno vplival na Valvasorja, op. p.). Ter seveda Janeza Ludvika Schönlebna in njegovo Carniolio antiquo et novo.«